

ПРИЛОЗИ

ТРГОВИНСКИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ 1890—1903. ГОДИНЕ

У првој деценији послије Берлинског конгреса, званични црногорско-србијански односи били су испуњени углавном династичким свађама и интригама. Такве односе поглавито је стварала лична нетрпељивост између краља Милана и књаза Николе. Но, послије абдикације краља Милана 1889. године и промјена у спољној и унутрашњој политици који је увело српско намјесништво и влада, ти су се односи значајно побољшали. Дошло је до сарадње и заједничког национално-политичког рада међу Србима у Турској. Насељавање више хиљада Црногораца у Србији, у другој половини 1889. године, и њихов братски пријем и смјештај показали су колико су били снажни узајамни осјећаји и интереси народа Србије и Црне Горе. А то што су се политика и ужи интереси владајућих кругова Црне Горе и Србије често сукобљавали, чега ће бити и убудуће, у суштини је било изван жеља, тежњи и стварних интереса народа обију земаља.

Године 1890. црногорска влада покренула је код српске владе иницијативу да њихове земље ступе у трговинске односе. Међутим, треба истаћи да су објективни услови за значајнију трговинску размјену између Србије и Црне Горе тада били веома лоши. Најпречи и природни пут за ову размјену био је преко Новопазарског санџака. То је земљиште тада било под влашћу Турске, а било је и потпуно беспутно осим за каравански превоз. Непријатељи наших народа, посебно Аустро-Угарска, били су у моћи да одлукама Берлинског конгреса Србију и Црну Гору и даље оставе територијално раздвојеним и да тако битно отежају могућности њихове сарадње на свим пољима, а посебно на економском.

Покрећући иницијативу за трговинску размјену, министар иностраних дјела Црне Горе војвода Гавро Вуковић обратио се своме колеги у Београду Сави Грујићу предлогом да се „обим одношаја између двије братске земље прошири и обогати успостављањем трговинских односа“. Вуковић полази од тога да није могуће одмах склопити стални трговински уговор, али, док за то сазру услови, потребно је предузети одређене практичне мјере, „које ће олакшати и умножити наше узајамне трговинске и ин-

дустријске одношаје и које ће притомоћи да се народ обије српске земље упозна, поштује и љуби“. Као руководно начело у економској сарадњи црногорска влада предлаже узајамне повластице „у трговинским и индустријским дјелима које се дају највећма повлашћеним државама, под условима реципроцитета“. Црна Гора управо изражава спремност да производима што би их српска влада препоручила за извоз у Црну Гору даде још веће увозне повластице од уобичајених, тј. веће од оних које важе у трговини између Србије и других земаља. Са своје стране црногорска влада нуди за извоз осушену рибу укљеву (у Србији је називају *saraga*), „барско уље“ (зејтин из околине Баџа) и руј, на начин који не би штетио ни српским ни црногорским трговинским односима са другим државама.¹ Показаће се, пак, да црногорска влада тражи специјалне повластице, прије свега за извоз укљеве, што ће бити најважнији артикал у извозу из Црне Горе у Србију.

Предсједник министарског савјета и министар иностраних дјела Србије Сава Грујић предао је овај црногороки предлог својем министру народне привреде на оцјену и мишљење. Одговорено му је да нема никаквих сметњи да се овај предлог прихвати, и да се одмах може приступити преговорима за закључење привременог трговинског уговора са Црном Гором.² Грујић је затим поручио Цетињу да са задовољством усвајају предлог „да се обим наших одношаја рашире и у трговинском и у индустријском саобраћају“, а с тим у складу српска влада ће изградити пројекат трговинског уговора и доставити га црногорској влади у што краћем року.³ Међутим, на интервенцију министарства финансија, српска влада накнадно је затражила од црногорске владе да јој пошаље тарифу најповлашћенијег уговора између Црне Горе и ма које друге државе. Ово је мотивисано потребом да се утврди да ли је и на које је црногорске артикле могућно дати специјалне повластице.⁴

Министар Вуковић је одговорио да се црногорска царинска тарифа на увоз производа свих народа састоји од 4% вриједности увезене робе. По одредбама трговинских уговора с Енглеском и Италијом ту тарифу црногорска влада има право да повећа до 8% вриједности увезене робе. На алкохолна пића и шпиритус царинска тарифа је 12—14% *ad valorem*. На пиво и ликере у трговини са државама са којима Црна Гора нема трговинске уговоре узима се 50—80%, а с Енглеском и Италијом — „владамо

¹ Државни архив СР Црне Горе на Цетињу, Фонд Министарства иностраних дјела (= ДАЦ МИД), Вуковић — Грујићу 6. VII 1890, фасц. 27.

² Дипломатски архив Државног секретаријата иностраних послова СФРЈ у Београду, политичко одељење (= ДАСИП, ПО), Т/12, ф. IV, пов. бр. 34, 16. VII 1890.

³ Исто, пов. бр. 955, 19. VII 1890.

⁴ Исто, питање министра финансија и одговор на полеђини, од 18. VIII 1890; писмо Грујића — Вуковићу, 24. VIII 1890, исто; УДАЦ МИД, ф. 607, бр. 1116.

се према њиховим царинарским тарифама одређеним за најповлашћеније државе“.⁵

У ресорима српске владе тражили су, на то, могућност да се одређеним црногорским производима да поподни царински третман, а да то не изазове незгоде у трговини Србије са другим земљама. Ствар је, по свој прилици, била у томе што се Србија у одређивању царинских тарифи морала држати оних које су важиле у њеној трговини са главним партнером — Аустро-Угарском. У Министарству финансија били су за то да за суву рибу (а то је искључиво укљева) даду што веће олакшице, тј. да се царина спусти до најниже стопе, иако би за тај артикал морали узимати једнаку царину као да је увозе са неке друге стране. „За уље не можемо јавно“ (подвучено у оригиналу) „ништа обећати, јер је увоз уља из других земаља знатан, па би спуштеном царином државна царина изгубила много“. Ипак се препоручује да се нађе неки други начин за олакшицу увоза „барског уља“.⁶ Предсједник Грујић даје затим предмет Министарству народне привреде, с препоруком да оно формулише пројект трговинског уговора са Црном Гором. Грујић иначе сматра да руј треба ослободити царине, на укљеву ставити 3%, а на зејтин се не може дати никаква повластица због уговора са другим државама, осим ако се то како може учинити административним путем.⁷ Министар народне привреде предлаже да би за трговинску размјену између Србије и Црне Горе обострано најкорисније било да се при закључењу трговинског уговора усвоји начело највећег повлашћења и реципроцитета, а за оне производе за које црногорска влада жели нарочите повластице може се „административним поверљивим путем“ уступити онолико процената од најповлашћеније царинске стопе „ad valorem“ (то јест од 8%)“ колико она буде уступила „нашој шљивовици, храни, сухом месу и сухим шљивама“.⁸ На укљеву је српска влада увозну царину могла снизити колико хоће, јер готово није постојало стварне могућности да се ова риба увози и однекуда друго, а што се тиче зејтина, то се морало учинити повјерљивим, административним путем.

Српска влада израдила је пројекат трговинског уговора и послала га црногорској влади на усвајање. Њиме се одређивало: прво, да сви производи поријеклом или прерадом из Србије а увезени у Црну Гору и обрнуто буду подвргнути разним таксама и царинама као и производи најповлашћеније нације и, друго — поданици једне стране уговорнице, вршећи трговински или друго — привредни посао у другој страни уговорници, плаћаће оноли-

⁵ ДАЦ МИД, ф. 28, 18. IX 1890.

⁶ ДАСИП, ПО, ф. 4, Т/12, 25. IX 1890. — Писмо С. Грујића — Мин. фин., одговор Мин. фин., исто, од 3. X 1890.

⁷ Исто, пов. бр. 1268, 16. X 1890.

⁸ Исто, 30. X 1890. — У прилогу је нацрт пројекта трговинске конвенције са Црном Гором.

ке дажбине, порезе и таксе колике плаћају поданици саме те земље. Конвенција је имала да важи „од ступања на снагу“ до 4. октобра 1892. године, када ће престати да важи без претохдног опозива.

Међутим, у писму којим се конвенција пропраћа каже се да ће се Црној Гори дати олакшице испод царинских тарифа и такса које важе за друге државе, с тим да се у уговору о томе ништа не помиње, већ да се то уреди „чисто административним путем“.⁹ Према томе, конвенција ће у суштини бити једна формалност, неопходна као усклађивање међусобних трговинских односа са односима које Србија и Црна Гора већ имају са другим државама. Тајни договор о узајамним повластицама биће у ствари прави трговински уговор између Србије и Црне Горе.

Црногорска влада одговорила је на српски предлог трговинске конвенције након три мјесеца, тада већ новом министру иностраних послова Србије М. Ђорђевићу. Констатујући прво да предложена конвенција није ни у каквој противрјечности са уговорима које Црна Гора има са другим државама, црногорска влада је усваја „од ријечи до ријечи“. Такође у потпуности усваја предлог о узајамним повластицама мимо конвенције, као и то да се то обезбједи административним путем. „Ова прећутност има се учинити зато, што како Србија тако и Црна Гора имају трговинске уговоре са више великих трговачких и индустријских народа, те се иначе не би могао избјећи неспоразум, или у најмање попуштање уговорницама (другим државама) за исте производе, на штету обије српске државе“ — истиче се у писму министра Вуковића. Са своје стране, црногорска влада нуди да српским производима предвиђеним за увоз у Црну Гору снизи царину и испод 4% *ad valorem*, односно „до крајњег минимума“. — Црногорска влада очигледно жели да издјејствује још повољније услове за пласман црногорског извоза у Србију. На крају, Вуковић моли да се ово „важно питање“ што прије дефинитивно уреди и уговор ратификује.¹⁰

Трговинска размјена (тј. извоз из Црне Горе у Србију), већ је у извјесном обиму отпочела. Ово је уједно био подстицај да се посао у вези са царинама, порезима, таксама и трошарином што брже ријешити и прецизира. Министар Вуковић, наиме, јавља Београду да неки црногорски трговци који су пренијели рибу у Србију обавјештавају да су оптерећени претјераним ђумручким тарифама и „новим државним“ трошаринама.¹¹

Поводом ове црногорске жалбе, српски министар иностраних послова сматра, да би интерни договор о узајамним повластицама требало већ примијенити и на текући увоз из Црне Горе, утолико прије што непосредно предстоји формално закључење трговинског уговора. Зато он министра финансија моли да „има

⁹ Исто, пов. бр. 1405, 22. XI 1890.

¹⁰ Исто, Т/1. У фасц. VI за годину 1896, бр. 157, 26. II 1891.

¹¹ Исто, Т/6, ф. 5, 23. III 1891.

доброту“ да у томе смислу изда потребне наредбе.¹² Овај пак одговара да ће риби из Црне Горе чинити све повластице „којима се други уговорни народи не могу користити“, и о томе ће царинарницама одмах дати нарочита упутства. Али што се тиче државне трошарине прописане законом од 16. III т. г., то се мора плаћати и на увезену рибу, јер се плаћа и на „наше земаљске производе.“¹³

Писмом од 1. маја 1891. године српска влада шаље црногорској влади детаљна обавјештења о свима оптерећењима на црногорску робу која се предвиђа за увоз у Србију. По српској „аутономној тарифи“ од 1883. године руј се при увозу ослобађа плаћања царинских такса, „а ми ћемо га ослободити и од обртног пореза“. Сува риба и зејтин по најповлашћенијој тарифи плаћају царину 8%, на име такозваног обртног пореза још 5%, а по закону од 1. III т.г. плаћа се и трошарина: на зејтин 30, а на рибу 100 динара на 100 килограма. Али је српска влада Црној Гори дала веома велике повластице: царину на рибу и зејтин своди на по 1% вриједности, трошарину на рибу на половину (тј. 50 динара од 100 килограма), док за зејтин овај терет остаје као и за друге државе (30 динара од 100 килограма). У вези са зејтином се каже да и поред најбоље воље није могуће снизити трошарину. Али се овдје сматра да то за црногорског извозника неће бити неподношљиво, пошто ће у поређењу са трговцем из друге државе на царини и обртном порезу он уштедјети око 11% вриједности продатог зејтина. Осим ових главних такса, плаћаће се и такозване узредне таксе, ношевина, кантарина и калдрмина. Али, наглашава се, те таксе су незнатне и не плаћају се свуда.

Овим повластицама — напомиње се даље у писму — моћи ће да се користи само роба произведена у Црној Гори, а не и роба која би била произведена у другој земљи, а затим унијета у Црну Гору и извезена у Србију. Зато се тражи да сваки товар који се из Црне Горе извезе у Србију буде обавезно снабђевен прописним увјерењем црногорске царине, потврђеним од стране Министарства иностраних дјела, да је то „производ земљишта или индустрије“ Црне Горе.

Што се тиче извоза хране, сувих шљива, шљивовице и сувог меса из Србије у Црну Гору, на српској страни држе да је право, у ствари се то подразумијева, да ће ти артикли бити оптерећени адекватно црногорској риби и зејтину у Србији.¹⁴

У горе изложеном садржи се, дакле, стварни и потпуни трговински уговор између Србије и Црне Горе. Толике царинске повластице објашњавају се, донекле, жељом обију влада да се односи између братских земаља прошире и на овом пољу. Прије свега, размјена ће у оба правца бити веома мала. А роба из Црне

¹² Исто, 24. III 1891, бр. 289.

¹³ Исто, 27. III 1891, бр. 12.

¹⁴ Исто, мин. Ђорђевић — Г. Вуковићу, 1. V 1891; ДАЦ МИД, ф. 30, датум исти, бр. 386.

Горе у Србију преносиће се преко Аустро-Угарске — преко Котора морем до Ријеке и даље жељезницом до Београда. Толики обилазак, са два претовара, чиниће превозне трошкове изванредно великим. И евентуални пренос товарном стоком преко Новопазарског санџака био би такође веома скуп. Ако би се, на примјер, роба из Црне Горе теретила у Београду као и она што се увози из Аустро-Угарске, вјероватно се под тим условима између ових земаља не би уопште трговало. Приставши да да толике олакшице, за Србију је од нарочите важности била клаузула која забрањује да се под видом црногорског извоза увозе производи које друге државе.

Трговински уговор достављен је црногорској влади у два примјерка, уз горе интерпретирано писмо. Уговор, односно конвенција, важи само до 4. X 1892. године.¹⁵ Овако кратак рок одређен је због тога што 4. X 1892. године истиче трговински уговор Србије с Аустро-Угарском, на коме се базирају сви остали спољнотрговински уговори Србије.¹⁶

Потписивање конвенције са обје стране истовремено је значило да се усвајају сви они интерни предлози — мјере о сниженим царинама, таксама, трошаринама. Министар Вуковић, захваљујући српској влади на особитим повластицама датим одређеним црногорским производима, истиче да и црногорска влада поступа једнако према српским производима, и то са још већим

¹⁵ Исто. — Коначни интегрални текст овог уговора гласи:

„Привремена трговинска конвенција између књажевине Црне Горе и краљевине Србије.

Влада Његовог Височанства Књаза Црне Горе и Влада Намјесништва Његова Величанства Краља Србије, у жељи да олакшају трговинске одношаје између двију српских земаља, ријешиле су да закључе привремену трговинску конвенцију, и у тој намјери потписани, надлежно овлашћени, уговорили су сљедеће одредбе:

Чл. 1 — Производи поријекла или мануфактуре из Црне Горе, увезени у Србију, и производи поријекла или мануфактуре из Србије, увезени у Црну Гору, биће узајамно подвргнути, односно такса увозних, извозних, провозних, односно реекспортирације (поновљеног извоза), посредништва, смјестишта, мјесних такса и царинских формалности, истом поступку, као и производи највише повлашћене државе.

Чл. 2 — Поданици сваке високе стране уговорнице плаћаће у другој држави, за вршење трговине и индустрије само оне и онолике дажбине, порезе, таксе или патенте, које плаћају сами држављани.

Чл. 3 — Ова ће конвенција остати у снази до четвртог октобра хиљаду осам стотина деведесет друге године, кад ће престати важити без претходног отказа.

Конвенција ће бити поднесена на одобрење Народном Представништву Краљевине Србије.

На Цетињу 1. маја 1891. године. Министар иностраних дјела књажевине Црне Горе: Г. Вуковић.

У Биограду 1. маја 1891. године. Министар иностраних дјела краљевине Србије: М. Кр. Ђорђевић.“

Цитирано према „Гласу Црногорца“ од 15. VI 1891. године, број 25.

¹⁶ ДАСИП, ПО ф. VI за годину 1896, Т/1, мин. фин. Србије — Мин. ин. дјела, 28. III 1891.

уступцима, јер у Црној Гори не постоји „потрошаринска тарифа“. Међутим, Србија ће много мање извозити у Црну Гору него што ће отуда увозити, па је ова трговина била релативно много кориснија за Црну Гору. „... Нека овај акт на пољу трговинског саобраћаја учини још тјешњом везу између двије братске српске земље и нека уроди најобилнијим плодом за сарадњу, за сретнију будућност њихову“ — завршио је министар Вуковић.¹⁷

Убрзо је министар иностраних послова Србије обавијестио министра финансија о потписивању трговинске конвенције са Црном Гором, молећи га да у складу са тим „и у смислу ранијих писама“ по тој ствари изда потребне наредбе царинским властима да се црногорској роби чине олакшице које су одређене административним путем.¹⁸ Међутим, испоставља се да у Србији не поступају одмах по договору о повластицама. Према жалби главног црногорског извозника укљеве, трговца Стевана Лукачевића из Подгорице, српске царинске власти се не обзиру ни на шта, већ наплаћују „ђумручке тарифе, обртне порезе и све друго, као да није ништа о томе нарочито установљено“. Достављајући то, министар Вуковић моли српску владу да уклони „произвољне препреке“, или пак обавијести није ли можда она одустала од „узајамних повластица“, јер је то неопходно да би се црногорски трговци знали управљати.¹⁹

Министар Ђорђевић се поново обратио министру финансија, упозоравајући да се оно што је са Црном Гором повјерљиво уговорено са српске стране не извршује, „већ се наплаћују“ царине од црногорске робе као за друге државе“. Министар финансија се моли да овој ствари поклони најозбиљнију пажњу, како би се у најкраћем року могло одговорити Цетињу. И, на крају: „Молим вас да ако сада будете морали издавати наредбе, да то у интересу угледа земље што пре учините“.²⁰ Министар финансија одмах одговара: конвенција између Србије и Црне Горе ступиће на снагу тек када је Народна скупштина усвоји; црногорска роба се за сада мора царинити „као роба из уговорних држава“; што се тиче обећаних нарочитих повластица, црногорски увоз у Србију их неће моћи уживати, „све догле, докле их Народна скупштина не усвоји и не одобри“.²¹ То управо значи док Народна скупштина не одобри конвенцију, чиме би ступиле на снагу и наведене тајне повластице.

Међутим, српска влада је већ 24. IX 1891. године била послала конвенцију Државном савјету на мишљење. На својој сједници од 1. октобра исте године, Државни савјет је нашао да је та конвенција прописна, с тим да може само привремено служити интересима уговорних страна, и као такву је доставио На-

¹⁷ Исто, Вуковић — Ђорђевићу, бр. 427, 4. VI 1891.

¹⁸ Исто, писмо од 16. VI 1891, бр. 682, фасц. за 1896.

¹⁹ Исто, 25. X 1891, бр. 920; ДАЦ, МИД, ф. 30.

²⁰ На полеђини предњег акта, бр. 1338.

²¹ Исто.

родној скупштини.²² На првој скупштинској сједници, почетком 1892. године, као прво на дневном реду била је српско-црногорска трговинска конвенција. Пошто је прочитан њен текст, говорио је прота Милан Ђурић, истакнути стари радикал, који је последије тимочке буне емигрирао и у Црној Гори боравио 1886—1890. године. Он најпрви је истиче да Црна Гора има лијепих производа, иако је сиромашна, а затим је услиједио мали патриотски говор: „... Данас се лепрша бели орао на застави нашој као и црногорској. . . И једном и другом делу српског народа мора бити главна задаћа уједињење и ослобођење српског племена. . . А сада је јасно да се не само између народа него и у његовим вишим редовима нема никаквог неспоразума. . . Уверен сам да међу нама нема никога ко неће одобрити ову конвенцију“. Ђурић на крају предлаже да се конвенција прими акламацијом. Затим је говорио Панта Срећковић. Он се у потпуности слаже са протом Ђурићем, с тим да се дода да се на „ону лецу рибу са рагу“ не плаћа никаква трошарина. Министар Ђорђевић одговара да се тај предлог не може прихватити, јер се до 4. октобра т.г. не може одступити од начела „највећег повлашћења“, а тада ће српска влада видјети може ли удовољити предлогу Срећковића. О специјалним повластицама овдје, разумије се, није могло бити говора. Посланик Срећковић то очигледно није знао, а министар друкчије није могао одговорити. Потом је Скупштина једногласно акламацијом усвојила трговинску конвенцију између Србије и Црне Горе.²³ О овоме је министар Ђорђевић одмах обавијестио црногорску владу.²⁴

Српска штампа и „Глас Црногорца“ одушевљено су поздравили закључење конвенције. Ствар се више посматрала и цијенила као доказ и израз добрих односа између Србије и Црне Горе, него као економска корист за партнере. „Глас Црногорца“ у броју од 25. I 1892. године, на уводном мјесту велича значај тог уговора. Цитирајући изјаву прота Ђурића у српској Скупштини, лист у патриотском заносу пише како на Дунаву и на Јадранском мору живи један српски народ, кога вежу не само „славне успомене из времена Немањића“ него још више заједнички задаци у будућности, итд.

У сличном духу писала је и београдска либерална „Српска независност“. — Како се за наш народ приближавају судбоносни догађаји, потребно је да им Србија и Црна Гора спремне изађу у сусрет. Односи између наших земаља, каже се ту даље, не смију се одређивати каквим тренутним политичким комбинацијама и рачунима. „... Братски загрљај Црне Горе и Србије одушевиће цело Српство, а непријатељима нашим осујетиће сваку

²² Стенографске биљешке о раду Српске Народне скупштине за годину 1891, држане у Београду 7. I до 12. V 1892, страна 9—10, Библиотека Државног архива СР Србије.

²³ Исто, стр. 53—55.

²⁴ ДАСИП, ПО Т/1, ф. VI (1896) 22. I 1892.

злу намеру... Слога и братска љубав између Србије и Црне Горе, то је животворна снага на коју се наслања српска народна мисао. У то име, ми поздрављамо и трговинску конвенцију, као нов видљив знак и доказ наше братске љубави и слоге“.²⁵

Али напредњачко „Видело“ као да по сваку цијену тражи ријечи критике на овај уговор. Треба напоменути да је „Видело“ орган странке која је у доба краља Милана била на власти, када су односи између влада и династија Србије и Црне Горе били веома лоши. У својој критици „Видело“ такорећи удара на отворена врата. (Додуше, то је из необавијештености). Замјера што је примијењено начело „најповлашћенијег народа“ као и са другим државама, због чега се може имати само штете. Требало је утврдити „нарочиту стопу дажбина за поједине важне продукте“. („Видело“, дакле, не зна за „нарочите повластице“, које чине стварни уговор.) Уговор је, каже се даље, само дао повода проти Милану Ђурићу да „голим фразама покаже симпатије према земљи у којој је прибежиште био нашао, али откуда никакве користи бар за своју земљу није могао поцрпети“. Напредњачки лист најзад пледира за нешто што је још далеко од реалних изгледа: „Требало је имати у виду да Црна Гора има сада излаз на море и, како је западна граница Србије од ње удаљена једва дан хода, порадити да се део српске трговине упути овим правцем“. Политику у овоме, иначе врло позитивном смислу понајмање је до тада водила баш напредњачка странка, чији је орган био „Видело“.²⁶

Обје су стране уговор ратификавале 1. фебруара 1892. године. Измјена ратификација извршена је писмима у јуну и јулу исте године,²⁷ а у октобру и новембру, када је иначе формално престајала важност тог уговора, главни актери обиђу страна у овом послу добили су одликовања: министар Вуковић Орден Таковски крст I реда, а министар Ђорђевић Орден Данилов крст I реда.²⁸

Обим трговинске размјене био је, међутим, веома мали. Током прве уговорне године један трговац из Ријеке Црнојевића продао је у Београду 5.000 литара зејтина. Он се жалио министру предсједнику да му је наплаћена превисока царина и тражио да му се „сувишак врати“. Ствар је предата Министарству финансија, с препоруком да надлежни орган саслуша тога трговца и да му се помогне колико је могуће. Скреће се пажња да је

²⁵ „Српска независност“ од 26. I 1892, преноси „Глас Црногорца“ од 8. II 1892.

²⁶ „Видело“ од 22. и 24. I 1892, бр. 10 и 11.

²⁷ ДАСИП, ПО, Т/1, ф. VI (1896) од 5. V 1892; ДАЦ МИД, ф. 32. 27. VII 1892, бр. 72.

²⁸ ДАСИП, ПО, ф. III, бр. 1730, Мин. ин. дјела Србије — Мин. ин. дјела Црне Горе, 21. X 1872; ДАЦ МИД, 25. XI 1892, ф. 34. — Одговарајући на узвраћеном одликовању, министар Вуковић уз ријечи благодарности увјерава да ће „од сада још више радити за споразум и слогу између двије српске земље...“

за тога човјека ургирао лично министар Вуковић.²⁹ Министар финансија извијестио је, пак, да је трговцу из Ријеке Црнојевића један контингент зејтина одбијен, пошто је прегледом утврђено да је роба покварена. Други контингент је примљен (не каже се колики), на њега је наплаћена царина и обртни порез према интерном споразуму са црногорском владом, и трошарина 30 динара од 100 литара. Због ове трошарине трговац се управо жалио. Министар се онда позвао на сва ранија писма и акте са црногорском владом да би доказао да је толика трошаринска такса и договорена.³⁰ Ваља се присјетити да је српска влада снизила трошарину на рибу, а да је за зејтин ова такса остала као за друге државе; разумљиво, ово је учињено из бојазни да се зејтин из других земаља не би кријумчарио у Србију преко црногорских трговаца.

Важење конвенције није престало 4. октобра 1892. године, као што је то предвиђао њен 3. члан, већ је, као што ће се из даљег видјети, она прећутно продужавана све док је српска влада није отказала у јуну 1894. године.

О трговинској размјени у 1893. години постоји само податак да су из Србије у Црну Гору извезена 32 килограма сарачких производа у вриједности од 100 динара.³¹ То, међутим, не мора да значи да размјене није било у већем обиму, посебно извоза из Црне Горе у Србију. Али те је године дошло до јаког захлађења у државним односима између Србије и Црне Горе. Књаз Никола био је обећао да ће престолонаследник Данило званично посјетити Београд. Посјета је оредином те године отказана, под изговором што у Београду примају извјесне црногорске емигранте, којима дозвољавају политичку дјелатност против режима у Црној Гори. Ипак, трговинска конвенција није отказана.

Но и поред тога, почетком 1894. године црногорски министар Вуковић предлаже предсједнику владе и министру спољних послова Србије Ђорђу Симићу да трговински уговор обнове. Он истиче да је први уговор био користан, како у економском погледу тако и зато што је отворио „ново поље познавању, уважавању и развијању братских веза међу једним народом обије братске државе“. Да не би било заостајања у трговинским односима, нити неспоразума између трговаца и финансијских власти, нити било чега лошег у односима између двију земаља, Вуковић моли да се: или продужи стари уговор, или закључи нови. Будући трговински односи, сматра Вуковић, треба да имају „правилан ток, како би се сачували од сваке произвољне препреке и тешкоћа“. Затим се пледира да узајамне повластице буду још веће него по првој конвенцији, и да буду основане „на неком постојанијем трајању и поузданијој извјесности“. Овим се упра-

²⁹ ДАСИЦ, ПО, п. бр. 35, 12. II 1892, ф. 3.

³⁰ Исто, Изв. Мин. фин. 7. III 1892, п. бр. 2380.

³¹ „Трговински гласник“, 24. VII 1893, бр. 72.

во каже, а то се унеколико већ дало и примијетити, да је у третирању и примјени такозваних нарочитих повластица било тешкоћа и неспоразума. Најзад, „колико је год стање финансија обје српске државе тешко, ипак сматрам да смо дужни све могуће чинити за узајамну корист, уколико то не би служило другим државама с којима имамо трговинске уговоре за средство да нас експлоатишу“.³² Црногорска влада, дакле, жели да закључи нови трговински уговор са Србијом, или бар да се продужи важење старог.

Међутим, поремећени политички односи између српске и црногорске владе практично утичу и на трговину. Српске власти су у марту 1894. године протјерале из Београда главног црногорског трговца Лукачевића. На то се сн из Земуна пожалио црногорској влади. Министар Вуковић интервенише за њега код српске владе: опомиње како су му риба и уље на улици (претрпјеће велику штету ако му не дозволе да то прода) и моли да се ствар извиди „да му нијесу полицијске власти какву неправду учиниле“.³³ Српска влада одговара да је Лукачевић удаљен из Београда „у интересу опште сигурности због његових политичких интрига и сумњивог понашања уопште“. Његов посао у Београду имао је, тврди се, више неки други циљ него трговину.³⁴

Случај са Лукачевићем морао је утицати, или је можда служио за изговор, да из Београда не журе да одговоре на предлог Вуковића о закључењу новог или проужењу старог уговора. Министар предсједник Симић је Вуковићеву молбу ипак предао своје министру финансија на разматрање. Овај му пак, 2. јуна исте године, доставља како је управо издао наредбу београдској царинарници — „која је једина имала право на експедирање црногорских производа“ — да од тога дана *престају важити све концесије и повластице црногорској роби*. Министар финансија је ову наредбу образложио чланом 3. конвенције са Црном Гором од 1. маја 1891, по коме је она имала да важи до 4. октобра 1892. „...од кад јој је прећутно продужаван рок“.³⁵ (подвукао Н.Р.).

Са изражавањем жаљења, Симић убрзо обавјештава Вуковића о горњој одлуци српске владе. Црногорски производи, према томе, у Србију ће се убудуће царинити „као и свака роба из неугворених држава“. Али, оvdје се на првом мјесту саопштава готовост српске владе да са Црном Гором закључи нови трговински уговор или обнови важење старог. Јер, српска влада је „...задахнута уверењем да наши заједнички народни интереси захтевају да Црна Гора и Србија вазда живе и делују у братском споразуму и узајамно се помажу“. Додуше, обнављање уговора о трговини биће могућно, напомиње се оvdје, тек последије сљедећих

³² ДАЦ МИД, ф. 35, бр. 13, 11. II 1894; ДАСИП, ПО, ф. 6 (1896), T/1, датум исти.

³³ ДАЦ МИД, ф. 36, 16. III 1894.

³⁴ Исто, 23. III 1894.

³⁵ ДАСИП, ПО, ф. VI (1896) бр. 625, датум назначен.

парламентарних избора у Србији, у новоме сазиву Народне скупштине.³⁶

То што је српска влада прво отказала до тада важећи уговор, да би након само 15 дана поручила Цетињу да је вољна да закључи нови, то се из самих ових докумената не може објаснити. Али пошто се зна да су односи између српске и црногорске владе били поново кренули ка побољшању, воља за закључење новог уговора један је од добрих знакова у томе смислу.

Цетињски „Глас Црногорца“ пожурео је да нотира обећање српске владе: „...Краљевска влада из Београда одговорила је нашој влади најпредусретљивије на једну ноту о понављању трговинског уговора између Србије и Црне Горе“.³⁷ Хтјело се, ваљда, да се јавно истакне добра воља српске владе и да се тако она бар „ухвати за ријеч“.

О укупној вриједности трговинске размјене Србије са другим земљама београдски „Трговински гласник“ доноси статистичке податке за поједине године. Ту се налази да је из Црне Горе у 1894. години увезено у Србију робе свега у вриједности од 4.653 динара, а из Србије те године није ништа увезено у Црну Гору (према 20,529.099 динара српског увоза из Аустро-Угарске и 41,116.624 динара извоза у Аустроугарску). У години 1895. Црна Гора је извезла у Србију робе у вриједности од 13.900 динара, а увезла није, према овој статистици, такође ништа (у Аустро-Угарску, на примјер, извезла је Србија те године робе у вриједности од 38,745.520 динара, а увезла 16,240.006 динара!).³⁸ Не треба ни рећи колико је обим црногорско-српске трговине економски био безначајан. Но ипак пада у очи да је у години 1894, када је трговински уговор за првих 5 мјесеци био на снази, црногорски извоз у Србију био три пута мањи него у години 1895, када тај уговор формално уопште није важио. Ово се свакако да објаснити тиме што су политички односи између двије земље у 1895. години били знатно бољи.

У самој трговинској пракси налази се на покушај да се извјесна црногорска роба увезе у Србију под видом да је поријеклом из Аустро-Угарске. Један трговац из Колашина, будући и лично заинтересован, доставио је Министарству иностраних дјела у Београду да је у Ријечи дознао како је вагон зејтина поријеклом из Црне Горе експедован отуда за Србију са увјерењем да је поријеклом из Аустро-Угарске, да је као такав оцарињен и да га сада извјесни трговац у Београду продаје.³⁹ Ово се доставља Министарству финансија, са препоруком да се трговцу достављачу, дозволи да прода извјесну количину свога зејтина коју је донезао из Црне Горе, „по уговорној тарифи са Турском, а не по

³⁶ Исто, бр. 625, 17. VI 1894; ДАЦ, МИД, ф. 36, датум исти.

³⁷ „Глас Црногорца“, 2. VII 1894, бр. 24.

³⁸ „Трговински гласник“, 30. I 1896, бр. 13.

³⁹ ДАСИП, ПО, Т/1, ф. VI (свежањ под насловом „Трговина Србије и Црне Горе“, фасц. 1896), 16. XI 1894.

општој која је много већа“; трговац из Колашина досвезао је зејтин не знајући наводно да више не важе раније повластице за црногорску робу у Србији, па ако му се то не би дозволило — каже се даље — претрпио би велику штету и не би могао „да зејтин овде распрода“; иначе је он дао изјаву да ће убудуће знати да се управља.⁴⁰ Министар финансија је, међутим, одговорио да се молби тога трговца не може удовољити, пошто између Србије и Црне Горе сада нема трговинског уговора, па се црногорски производи морају царинити по „општој“ тарифи.⁴¹

Крајем године 1895. црногорска влада је предузела иницијативу за склапање новог трговинског уговора са Србијом. Министар Вуковић се у писму српској влади позива прво на свој ранији предлог, као и на обећање српске владе о закључењу новог уговора. Сходно томе, он „има част“ да обнови „настојања Његовог Височанства — књаза Николе“ да се што скорије обнови трговина између двије државе. „Будући је сазив Народне скупштине учињен, а сједнице отпочете, то се надам да ће ово бити њој поднесено и ријешено“,⁴² завршава Вуковић.

Српска влада је пожурила да одговори и прихвати „пријатељску“ понуду црногорске владе о „обнављању пређашњег“ трговинског уговора између Србије и Црне Горе. Она жели да „већ утврђени“ добри односи између двије земље убудуће не буду „подложни разним случајностима или подвргнути неизвесним и независним од добре воље обеју влада сметњама“. Добро схваћени интереси наших братских земаља, говори се ту даље, захтијевају да њихови односи не долазе често у питање, или се чак прекидају. Јер, може се лако десити да једна од њих усљед непредвиђених околности „не буде у могућности да један овакав посао предузима, и тиме у односима тих држава створи застој, што би било штетно по узајамне трговинске и политичке интересе“. Значило би то, углавном, нека трговински уговор буде увијек на снази, независно од тога хоће ли бити размјене или неће. Дотадашње искуство показује да је, у одсуству конкретне заједничке политичке акције Србије и Црне Горе, њиховим међусобним односима углавном доминирало смјењивање династичких свађа и помирења. Сада се пак осјећа тежња за постојаношћу односа, економских и још више политичких, онаквих какве диктирају стварни заједнички интереси обје државе. Та тежња се у неку руку конкретизује предлогом да се у чл. 3 (старе) конвенције унесе алинеја по којој она остаје у важности све док је једна уговорна страна не откаже. Тако је министар предсједник Стојан Новаковић „узео слободу“ да унесе ту допуну, у нади да ће се министар Вуковић са њом сагласити, а у тежњи „да се пријатељским односима Србије и Црне Горе не прекида сталност“.

⁴⁰ Исто, бр. 1211, достављено Мин. фин. 17. XI 1894.

⁴¹ Исто, бр. 1209, 22. XI 1894.

⁴² Исто, 17. XI 1895, бр. 1201.

Најзад, српски државник изјављује да његова влада при извршавању и примјени ове конвенције пристаје „на све оне поверљивим начином одобрене концесије које су биле споразумно утврђене између мога претходника и Вас“.⁴³

Црногорска влада је са великим задовољством прихватила предлог о обнови важења старе конвенције са новом, важном допуном. Министар Вуковић, захваљујући српској влади на обављању повјерљиво утврђених концесија одређеним црногорским производима, обавјештава да ће и црногорска влада исте раније повластице дати одређеним производима Србије. Након измјене текстова конвенције, коначно је утврђено да члан 3 гласи: „Ова конвенција ступа у живот петнаест дана по ратификацији. Ова конвенција остаје у важности све догле, докле је једна страна не откаже. Кад једна или друга страна отказ учине, конвенција ће продужити важност још 6 мјесеци, рачунајући од оног дана кад је отказ учињен другој страни уговорници“.⁴⁴ Конвенцију је у Београду потписао предсједник министарског савјета и министар иностраних дјела Стојан Новаковић 30. новембра 1895, а на Цетињу министар иностраних дјела Црне Горе војвода Гавро Вуковић 1. децембра исте године.⁴⁵

Одмах потом краљ Александар је издао указ којим предсједника министарског савјета овлашћује да конвенцију поднесе на одобрење Народној скупштини.⁴⁶ На једној од сједница Скупштине у децембру 1895. године, извјестилац законодавног одбора прочитао је конвенцију и у име њега предложио да се она у цјелини усвоји. „Овај је предмет такав да о њему не може бити дебате у појединостима. Може се говорити о томе — ако ко налази за потребно — да ли треба таква конвенција или не“, говорио је извјестилац законодавног одбора. Затим је говорио само посланик Коста Црногорац. Он је рекао да је то први пут да Србију и Црну Гору везује овакав уговор, па српској влади захваљује што га је закључила и предлаже да се усвоји. Конвенција је потом једногласно усвојена.⁴⁷ Текст преамбуле и први и други члан су потпуно идентични са конвенцијом из 1891. године.

„Глас Црногорца“, у великом уводнику под насловом „На измаку 1895. године“, између општег разматрања међународних односа у протеклој години, са усхићењем истиче значај ове конвенције: „...Нови трговински уговор са Србијом, који већ неће требати сваке године понављати, јер је без рока, отвара пут извозу наше рибе и уља у Србију, гдје ови наши производи добро пролазе“.⁴⁸

⁴³ Исто, бр. 1568, 25. XI 1895.

⁴⁴ Исто, бр. 1255, 4. XII 1895.

⁴⁵ „Глас Црногорца“, 23. XII 1895, бр. 52.

⁴⁶ Стен. биљешке о сједници редовне Нар. скупштине за 1895, св. 1, 1895—1896, страна 788, указ краља Александра од 9. децембра 1895.

⁴⁷ Исто, стр. 823—824.

⁴⁸ „Глас Црногорца“, 30. XII 1895, бр. 53.

Напредњачко „Видело“, сада орган странке која је на власти, овога пута другачије коментарише. Оно нарочито подвлачи разлику између члана 3. конвенције „коју су закључили радикали“ и истог члана у овој која је закључена под напредњацима. Прва је важила ограничено, а ова — све док је једна страна не откаже, „што може значити исто толико, као да је закључена на вечита времена“.⁴⁹

Остало је да се уговор ратификује. Овај посао биће згодан повод за један веома значајан политички контакт између влада двију земаља. Српска влада обраћа се, наиме, преко свога посланика у Цариграду црногорскоме посланику у Цариграду Бакићу, с молбом да он својој влади достави: „Српска влада намерава да трговински уговор пошаље на ратификацију по нарочитој изасланику краља Александра генералу Миловану Павловићу, који би још понио нарочито краљево писмо и орден Светога Саве за књаза Николу на Цетиње. . . . Је ли књазу угодно да прими генерала Павловића?“ Са Цетиња се убрзо одговара да ће „Његово Височанство Господар с особитим задовољством примити генерала Павловића“.⁵⁰ Генерал Павловић је отпутовао 4. јануара 1896. године преко Ријеке и Котора за Цетиње. Понио је краљево писмо и Орден св. Саве за књаза, као и пуномоћје за ратификацију трговинског уговора. Уговор је ратификован у Цетињу 15. јануара (27. по новом) 1895. године.⁵¹ Том приликом вођени су и веома плодносни политички разговори за будуће односе Србије и Црне Горе: учињен је одлучан корак у циљу измјене владарских посјета. Договорена је посјета књаза Николе Београду о Видовдану 1896. године, а краља Александра Цетињу о Ђурђевдану сљедеће године. Генерал Павловић се задовољан вратио у Београд крајем јануара исте године.⁵²

Али, као и првог пута, најважније питање трговинског уговора биле су специјалне повластице. У црногорској администрацији, гдје влада „воља господарева“, то је било лако ријешити. У Београду је то било много компликованије. Министар спољних послова српске владе молио је министра финансија да у том погледу нареди потребне мјере, сходно актима и поступку према првome уговору што се тиче повластица црногорској роби, како би и са своје стране тражили од црногорске владе „оно што нама припада“.⁵³ Министар финансија одговара да је о свему добро размислио и да је дошао до закључка да концесије уколико се односе на царину и обртни порез „можемо и данас учинити на основу реципроцитета, али само под погодбом да то одобри и Народна скупштина“. То је, по њему, нужно „већ и стога да би

⁴⁹ „Видело“, 7. I 1896, бр. 4.

⁵⁰ ДАСИП, ПО, Т/1, ф. VI (1896), пов. бр. 1836, 28. XII 1895.

⁵¹ Исто, док. од 22. I и 5. II 1896.

⁵² Мемоари војводе Гавра Вуковића — Државни музеј Цетиње. фонд Никола I, фасц. II, св. 3.

⁵³ ДАСИП, Т/1, ф. VI (1896), бр. 168, 21. I 1896.

имали основа да упознамо и Главну контролу, те да у прегледу рачуна не би чинили примједбе и од дотичних рачунопологача тражили накнаду“. Утисак је да министар финансија хоће легитимност форме и чиновничку чистину. Он затим сматра да би се црногорска роба, пошто се за њу траже такве повластице, морала увозити само преко београдске царинарнице — „као најподесније за увоз из Црне Горе“; све остале царинарнице у Србији биле би искључене из права вршења таквих експедиција. Што се тиче такса, министар финансија налази за потребно да обрати пажњу за слjedeће: по уговорној тарифи на зејтин од маслина плаћа се по 10 динара од 100 килограма царине и обртног пореза 7% вриједности увезене робе; за укљеву — сарагу — плаћа се по 12 динара од 100 килограма царине и такође 7% обртног пореза *ad valorem*; али ова два артикла, каже се даље, имају право на царину „по привременој конвенцији са Турском“, по којој се плаћа по 8 динара од 100 килограма на име царине; на руј у листу не плаћа се царина, „а ми бисмо га ослободили и од плаћања обртног пореза“. Затим, и зејтин и риба подлежу плаћању трошарине, и то прво по 20, а друго по 10 динара на 100 килограма. Ову трошаринску таксу плаћају и домаћи произвођачи, па се она ни црногорским трговцима не може смањивати. Иначе је, напомиње се, по првој конвенцији трошарина била још већа — на зејтин по 30, а на рибу по 50 динара од 100 килограма. „... Све дакле што би се могло учинити јесте, да се на зејтин и рибу наплаћује на име царине и обртног пореза по 1% од вредности, а осим тога још и споредне таксе које су врло незнатне“. Најзад, министар финансија сматра да у овоме смислу треба издјелствовати рјешење народног представништва, након чега би он издао потребна упутства царинарницама.⁵⁴

Док се у српској администрацији расправљало о томе како ријешити питање специјалних повластица црногорској роби, један случај трговине изискивао је брзо практично рјешење. Један главар из Ријеке Црнујевића довео је био извјесну количину укљеве на продају у Београду. Царинске власти хтјеле су да наплате царину без обзира на привилегије које је српска влада већ обећала. Трговац главар се на то жалио српској влади, тражећи да му се роба царини по тарифи која је важила раније, односно која последије закључења ове конвенције углавном треба да важи и убудуће. Министар предсједник, достављајући ову молбу, подсјећа министра финансија да су се у министарском савјету били сагласили да специјалне олакшице за трговину Црној Гори даду већ од тада, „и то без претходног одобрења Народне скупштине... Према томе част ми је замолити вас, да изволите издати наредбе царинарницама односно овог црногорског трговца“.⁵⁵

⁵⁴ Исто, 31. I 1896, бр. 10.

⁵⁵ Исто, 8. II 1896, бр. 184.

Министарски савјет владе Србије, поспјешен и горњим случајем, коначно је 12. фебруара 1896. године ријешило ово питање у складу са обећањем о повластицама. Ствар није ваљало отезати прије свега због иначе веома повољног развоја општеполитичких српско-црногорских односа. Коначно рјешење, према представи заступника министра финансија министру предсједнику, јесте: на сарагу (укљеу) и зејтин плаћаће се царине и обртног пореза по 1% вриједности увезене робе, као и споредне таксе. Трошарина по закону од 12. VII 1893. г. наплаћиваће се само на зејтин по 30 динара на 100 литара. Руј у листу биће оптерећен само споредним таксама. Значајно је што је укљева ослобођена трошарине (20 динара на 100 килограма). Али није било опасности да би се укљева, тај у Србији тако привлачан артикал, могла појавити откудa друго, осим евентуално из Турске, и то ако је уловљена у албанском дијелу Скадарског језера. Но, као што се разабирa, у трговини између Србије и Турске постоје царински услови слични овима какви се сада закључују између Србије и Црне Горе. Према томе, није било могућности да се дате повластице на увоз укљеве злоупотребе. У погледу зејтина је, међутим, било друкчије (већ је наведен случај кријумчарења зејтина из Аустро-Угарске под видом да је поријеклом из Црне Горе). — Да не би у вези са свим долазило до каквих шпекулација, овдје се даље моли да се црногорска роба преноси и експедије само преко београдске царинарнице, а да се од црногорске владе затражи да достави статистичке податке о производњи зејтина и руја, да се под именом црногорске робе не би увозила и чија друго, која нема права на утврђене повластице.⁵⁶

Министар предсједник Стојан Новаковић залагао се, међутим, да се за црногорску робу за пријем и експедирање одреди још једна царинарница на југу Србије. Респектујући разлоге царинских власти да се на предложени начин могу најефикасније штитити економски и државни интереси Србије, Новаковић ипак сматра да би добро било да се увоз не спречава ни оним црногорским извозницима који би робу „сувим преко Турске“ извозили у Србију. Зато инсистира да једна од царинарница, у Рашкој, на Мокрој Гори или на Јавору, прими црногорску робу на царинење.⁵⁷

Али министар финансија је већ 20. марта свим царинарницама наредио да се црногорска роба која би евентуално дошла на царинење код неке од њих, одмах упуту београдској царинарници на царинење.⁵⁸ Обавјештавајући о томе министра предсједника, министар финансија подвлачи да ће се тако поступати ако би Црногорци робу „случајно“ (подвукао Н.Р.), донијели и мимо царинарницу београдску“. Ова одлука образлаже се тиме

⁵⁶ Исто, 20. III 1894, бр. 13, царинско одјељење — мин. предсједнику.

⁵⁷ Исто, 29. III 1896.

⁵⁸ Исто, бр. 3047, датум назначен.

што се контрола утврђених повластица не може ни на једном другом мјесту тако строго и тачно спровести као код београдске царинарнице. Контрола је овдје двострука — „царинска и Главне контроле“ — и то је једини начин да се уговор о повластицама црногорској роби сачува у „најстрожијој тајности, што је за нас од веома пресудног значаја“. Затим министар финансија моли председника министарског савјета да о свему упозна црногорску владу, како би се тамошњи извозници знали управљати. На крају, он поново тражи да црногорска влада достави статистичке податке о производњи укљеве, зејтина и руја у Црној Гори, што је, по његовом мишљењу, цјелисходно потреби за строжем контролом над увозом из Црне Горе.⁵⁹

Стојан Новаковић је ипак поново интервенисао. Он опомиње министра финансија да је предлогом за царињење црногорске робе у неком мјесту при јужној граници имао на уму робу која би се продавала у јужним крајевима Србије. Иначе, црногорски би се трговци оријентисали искључиво на превоз робе преко Аустро-Угарске. „Према томе понављам Вам моје мишљење да би ваљало једну од наших царинарница према Турској, поред београдске, овластити за царињење црногорских производа и упознати је са повластицама које смо поверљивим путем Црној Гори учинили“.⁶⁰ Напокон је царинска власт попустила, па заступник министра финансија извјештава министра председника да ће увозници из Црне Горе моћи да робу царине на Јавору, камо је управо послао упутства у томе смислу као и београдској царинарници.⁶¹

Сада је и министар Вуковић обавијестио српску владу да ће се, „према постојећем тајном трговинском уговору“ између двије државе, у Црној Гори узимати „ђумрук“ 2% на увоз шљивовице, сувог меса и сувих шљива из Србије.⁶² Тај проценат тачно одговара укупном оптерећењу на црногорски зејтин и укљеве у Србији на име царине и обртног пореза од по 1%.

Послије коначне одлуке о томе које ће царинарнице примати црногорски извоз, српска влада је о свему обавијестила црногорску владу. Износ се повластице дате црногорској роби, као што је напријед наведено (из извјештаја заст. мин. ин. дјела мин. председнику од 20. III т.г. — ф. нота 56). Затим, да се не би чиниле злоупотребе у трговини, а у жељи да се што боље заштите државни интереси и да се уговорне повластице што тачније извршују, српско Министарство финансија нашло је за цјелисходно да право на царињење одређених црногорских производа ограничи само на београдску и јаворску царинарницу. Најзад се црногорска влада поново моли да пружи статистичке податке о годишњој производњи укљеве, зејтина и руја, како се под именом

⁵⁹ Исто, 3. IV 1896, бр. 12.

⁶⁰ Исто, 7. IV 1896, бр. 667.

⁶¹ Исто, 16. IV 1896, бр. 88.

⁶² ДАЦ, МИД, ф. 41, бр. 1283, 10. IV 1896.

црногорске робе не би евентуално кријумчарила и чија друга „која нема право на горе поменуте повластице“.⁶³ Нијесмо, међутим, нашли да је црногорска влада послала ове статистичке податке.

Овога пута обје стране су се старале да се стриктно у живот спроводе уговорене царинске повластице. О томе прилично говори слједећи податак. Трговцу главару из Ријеке Црнојевића који се почетком те године жалио српској влади на њене царинске власти, крајем августа је враћено: на име царине 200,63 динара, обртног пореза 163,78 динара и државне трошарине 3.489,60 динара.⁶⁴ Оволики износ, враћен на име трошарине, потврђује да је укљева, коју је овај трговац тога пута искључиво продавао, сада заиста ослобођена тога намета.

Црногорска влада изразила је у љето 1896. године жељу да и црногорски дуван пласира на српском тржишту. Прво је „извјесну количину“ дувана послала српском Министарству финансија — да му се „проуче својства“ и класификује према дуванима који се производе у Србији. Напомиње се да у Црној Гори не постоји монопол дувана, па производња није ограничена и да је прилично велика: „...Црна Гора може извести годишње до 4.000.000 кгр дувана“(!). Ова тврдња је очигледно претјерана. Како је количина изражена само бројем, логично је претпоставити да се погријешило додавањем једне нуле (нормално је сматрати да је производња дувана могла бити управо десет пута мања него што је ту назначена). Уосталом, битно је да се овдје уопште не види да је српска влада на ову понуду уопште одговорила, нити се у овим подацима налази икаквог другог трага о продаји црногорског дувана у Србији.

За годину 1897. не налази се никаквих података о трговини између Црне Горе и Србије. Те године је иначе дошло до враћања владарске посјете краља Александра Цетињу. У мемоарским списима војводе Гавра Вуковића о овим састанцима владара и записима Ђорђа Симића о овом другом нема ни ријечи о трговини између двије земље. Крајем 1897. године у Србији долази на владу др Владан Ђорђевић, а бивши краљ Милан васпоставља у њој велики утицај. Слједећих година, до средине 1900, односи између влада и династија Црне Горе и Србије постали су гори него икада раније.

Ипак, трговински уговор није отказиван. У архивским изворима налази се да је српска влада у мају 1898. године протјерала из Београда црногорског трговца Мића Илинчића, наводно зато што је он био пријатељ Ранка Тајсића, познатог српског радикала који се сада налазио у политичкој емиграцији у Црној Гори. Илинчић се на то жалио министру Вуковићу, наводећи

⁶³ Исто, 9. IV 1896, бр. 761.

⁶⁴ Исто, ф. 42, 28. VIII 1896, бр. 808. Обавјештење српске владе црногорској.

да је у Београд ишао само да купи „мало ракије“.⁶⁵ Вуковић ствар доставља српском посланику на Цетињу, потпуковнику Машину, увјеравајући да је Илинчић „миран и поштен човјек, који и не зна што је то политика“, па моли да му се омогући слободан повратак у Београд ради трговине.⁶⁶ Није се видјело како се овим поводом до краја поступило. А то што је овај трговац ишао у Београд да купује ракију дозвољава претпоставку да су овај и можда друге артикле који уживају специјалне повластице црногорске царине из Србије увозили углавном само црногорски трговци.

Да се између Србије и Црне Горе у ово доба трговало нешто и спорадично, указује једна депеша потпуковника Машина упућена са Цетиња српској влади. Он тражи текст трговинске конвенције са Црном Гором и повјерљиви споразум о узајамним повластицама, „... јер има случајева у којима је потребно да то знам“. На полећини ове депеше изложене су специјалне царинске олакшице дате Црној Гори,⁶⁷ што значи да је то вјероватно било и достављено Машину.

Веома заоштрени односи између влада Србије и Црне Горе посљедњих година XIX вијека неповољно су утицали на њихову међусобну трговину. Тако је Стевану Лукачевићу на 117 цакова укљеве на почетку 1900. године наплаћена царина у Београду у неком већем износу него што је било трописано договором о повластицама. Али средином 1901. године Лукачевић повјерава једном београдском трговцу да од тамошње царинарнице тражи да му се тај вишак врати.⁶⁸

Од средине 1900. године српско-црногорски односи поново су се побољшали. Краљ Александар се оженио Драгом Машин. Напушта се оријентација према Аустро-Угарској и налази се ослонац на Русију. Радикали се пуштају из затвора и убрзо долазе до одлучног политичког утицаја. У овој ситуацији црногорски министар спољних послова Гавро Вуксвић је крајем 1900. године, са свог службеног боравка у Паризу, поручио српској влади, да би ваљало да се обнови редовна српско-црногорска трговинска размјена.⁶⁹ По томе би се дало закључити да је та размјена бар неко вријеме била потпуно прекинута.

У 1901. години трговина између Србије и Црне Горе је обновљена у неком обиму. Министар Вуковић и тада поставља питање српској влади за једног црногорског трговца који је протјеран из Београда, па моли да се узме у „правичну заштиту“.⁷⁰ На тражење предсједника министарског савјета, министар уну-

⁶⁵ Исто, ф. 46, 11. V 1898, бр. 494.

⁶⁶ Исто, 11. V 1898, бр. 501.

⁶⁷ ДАСИП, ПО, ф. 3, 1/39, 7. IX 1898, бр. 19.

⁶⁸ ДАЦ Министарство унутрашњих дјела, ф. 2, од 7. VI 1901.

⁶⁹ ДАСИП, ПО, Мин. фин. дјела, повјерљиво, 20. XII 1900, ф. II, незаведена акта.

⁷⁰ Исто, ф. 1, Y/30, 23. V 1901.

трашњих послова је одговорио, додуше много касније, да је тај трговац често долазио у Београд, гдје је само беспослично, због чега је изазвао сумњу полиције и отуда протјеран. Али, на пољењини тог акта стоји да му је одобрено мјесец дана боравка у Београду, да би обавио своје трговачке послове.⁷¹

Године 1902. опет је дошло до извјесног захлађења у односима између влада Србије и Црне Горе. Повод је био женидба другог сина књаза Николe, принца Мирка, блиском рођаком краља Александра Наталијом Констатиновић. Цетињски двор је на одређени начин потхрањивао гласине о питању српског престолонаслеђа; чиниле су се алузије да из брака краља Александра и Драге неће бити дјеце, па је то тобоже шанса за брак Мирка и Наталије за наслеђе српског пријестолa. Ипак су српско-црногорски односи и даље остали углавном добри: повезивао их је интерес заједничке акције, која је била у току, на пољу националне политике у Турској. Што се тиче трговинских односа, налази се само податак како нови српски посланик на Цетињу Васић моли своју владу да полиција у Београду престане са прогонима црногорских трговаца, усљед чега је био „прекинут“ трговачки саобраћај.⁷² У сљедећој години министар Вуковић је неколико пута преко Васића интервенисао да се прекине са таквим поступцима према црногорским трговцима. Васић 1. маја 1903. године, свакако по упутству из Београда, одговара да се у Србији не гоне Црногорци, већ се полицијске мјере примјењују према онима „који то заслужују“, без обзира на то чији су поданици; „... Сљедствено томе са наше стране ни најмање се не вређају ни обзири према братској земљи ни стипулације трговинског уговора“⁷³ — закључује Васић.

Што се тиче укупног обима размјене између Србије и Црне Горе, београдски „Трговински гласник“ даје поново податке тек за године 1901—1902. Прве године је, по њима, из Црне Горе у Србију извезено робе у вриједности од 19.110 динара, а друге у вриједности од 8.246 динара. Узгред речено, за то вријеме извезено је из Србије у Аустро-Угарску робе у вриједности од преко 50,000.000 динара годишње.⁷⁴ У овој статистици подаци за извоз из Црне Горе у Србију уопште се не дају. Међутим, архивски подаци, иако веома оскудни, говоре само о извозу у томе смјеру — из Црне Горе у Србију. Ако се још опоменемо да је „Трговински гласник“ у статистикама за 1894. и 1895. такође казивао да се извозило само из Црне Горе у Србију, намеће се закључак да се у томе смјеру извозило и почетком XX вијека, и то свакако у већем обиму него из Србије у Црну Гору. За то је најбољи доказ структура црногорског извоза — укљева и зејтин, што је у Србији било јако тражено, у односу на артикле увоза

⁷¹ Исто, од 19. и 20. IX 1901.

⁷² Исто, П/37, 17. XI 1902.

⁷³ ДАЦ, МИД, ф. 60, бр. 970, датум назначен.

⁷⁴ „Трговински гласник“, 19. II 1930, бр. 19.

— шљивовица, суво месо и суве шљиве, за шта у Црној Гори сигурно није било готово никаквог интереса.

Према изложеном, основна интенција ове, због објективних услова и релативно и апсолутно веома ограничене трговинске размјене, била је да се из Црне Горе у Србију извози што више суве рибе и зејтина и да се тако постигне нека економска корист, у првом реду за Црну Гору. Сразмјерно највећи значај имао је извоз укљеве, додуше највећма за подгоричког трговца Стевана Лукачевића.

Што се тиче правца преношења робе, мада је након закључења сталног уговора 1896. године омогућено да се она преноси и преко Новопазарског санцака и да се царини на Јавору, о томе у овим изворима нема никаквог доказа. Готово је сигурно да тим путем није било никаквог робног транзита између Црне Горе и Србије, већ једино Јадранским морем и од ријечке луке жељезницом преко Аустро-Угарске, односно преко београдске царинарнице.

Као што се из свега да запазити, стање трговинских односа између Црне Горе и Србије у приказаном раздобљу, било је у неку руку илустрација или тако рећи барометар за њихове опште односе. Када су се политички односи развијали линијом династичких интрига и свађа, томе је и трговина, уколико не би била сасвим обустављена, на одређени начин доприносила. Када су пак политички односи били добри и испуњени сарадњом, међусобна трговина је такав правац охрабривала и сама собом богатила, иако је њен обим увијек био релативно и апсолутно мали.

Новак Ражнатовић